

חוות דעת מומחה

בנוגע לתקפות הטענות להצדקת סעיף השפה בחוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי

פרופ' אליצור א' בר-אשר סיגל

הנני נותן חוות דעת מומחה זו בתמיכה לעתירה מזרחית כנגד חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, בנוגע לתקפות הטענות להצדקת סעיף השפה.

תחום מומחיות והשכלה

סיימתי תואר ראשון באוניברסיטה העברית בלשון עברית ובפילוסופיה, וכתבתי דוקטורט בפילולוגיה שמית באוניברסיטת הרוורד שבארצות הברית. מאז שנת 2010 אני נמנה על הסגל האקדמי של האוניברסיטה העברית בירושלים, וכיהנתי כראש החוג ללשון העברית וכראש המרכז לשפה, לוגיקה וקוגניציה. הוזמנתי לשמש כפרופ' אורח באוניברסיטאות הרוורד וייל שבארה"ב ובסורבון בפריז.

הנני בין החוקרים שחקרו את כל התקופות של העברית (לשון המקרא, לשון חז"ל, לשון הביניים והעברית החדשה) ואף את רבדיה של הארמית. במחקריי אני משלב ידע פילולוגי עם ידע בלשני תיאורטי, ובין פרסומי אפשר למצוא מחקרים תיאורטיים פורמאליים לצד עיונים סוציו-בלשניים.

מעבר לארבעת הספרים שערכתי, ושתי המהדורות של הדקדוק של הארמית של התלמוד הבבלי שחיברתי, פרסמתי למעלה מחמישים מאמרים בתחומים הידע המגוונים הללו.

בין מאמרי ראויים לציין:

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Diachronic Syntactic Studies in Hebrew Pronominal Reciprocal Constructions", in: Cynthia Miller and Ziony Zevit (eds.), *Diachrony in Biblical Hebrew*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2012, 209-244.

Bar-Asher, Elitzur A. "An Explanation of the Etiology of the Name Ammon in Genesis 19, Based on Evidence from Nabataean Aramaic and the Safaitic Arabian Dialect," *Zeitschrift für Althebraistik* 17-20 (2004-2007), 3-10

אליצור א' בר-אשר, "סימוני לשון במגילת רות", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יח (תשס"ח), עמ' 25-42.

Bar-Asher, Elitzur A. "The Imperative Forms of Proto Semitic and a New Perspective on Barth's Law," *Journal of American Oriental Society* 128 (2009), 233-255.

Bar-Asher, Elitzur A. "Dual Pronouns in Semitics and an Evaluation of the Evidence for their Existence in Biblical Hebrew," *Ancient Near Eastern Studies* 46 (2009): 32-49

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Hebrew: Jewish Use of in the Second Temple Period," in *Dictionary of Early Judaism*, edited by Collins John J. and Daniel C. Harlow, Grand Rapids: Eerdmans, 2010, 713-715.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Who separated from whom and why? A philological study of 4QMMT," *Revue de Qumran* 98 (2011), 229-256.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Apocope," *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Leiden: Brill, 2013 vol. 1, 117.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Diglossia in Rabbinic Hebrew," *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Leiden: Brill, 2013 vol 1, 725-729.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. and Nora Boneh "Modern Hebrew non-core dative in their context", *Lašonenu* 76 (2014): 461-495

בונה נורה ואליצור בר-אשר סיגל, "דטיבים בלתי מוצרים בעברית חדשה בהקשרם", לשוננו עו (תשע"ד), עמ' 461-495

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "What Is New in the NP-Strategy for Expressing Reciprocity in Modern Hebrew and from Where Does It Come?" *Journal of Jewish languages* 3 (2015): 245-258.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. and Nora Boneh, "Reconsidering the emergence of non-core dative constructions in Modern Hebrew", *Journal of Jewish languages* 3 (2015): 309-323.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Hebrew Language." Introduction. Judaism. Second Temple, Hellenistic and Rabbinic Judaism", *Encyclopedia of the Bible and its Reception* 11: Halah-Hizquni, Berlin/Boston: De Gruyter 2015, pp. 637-639.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Hebrew Language." Judaism. Second Temple, Hellenistic and Rabbinic Judaism", *Encyclopedia of the Bible and its Reception* 11: Halah-Hizquni, Berlin/Boston: De Gruyter 2015, pp. 646-653.

אליצור א' בר-אשר סיגל, "בלשנות ופילולוגיה בחקר החומר האפיגרפי ממדבר יהודה: תמונת מצב עדכנית והרהורים על העתיד", לשוננו עו (תשע"ו), עמ' 247-268.

אליצור א' בר-אשר סיגל, "מחקר פילולוגי עם אילוצים סוציו-בלשניים: עיונים מתודולוגיים בשחזורן של שפות עתיקות", כרמילים 13 (תשע"ז) 176-199.

Bar-Asher Siegal, Elitzur A. "Towards a Reconsideration of the Tense-Aspect-Mood System of Tannaitic Hebrew", in: Bar-Asher Siegal, Elitzur A. and Aaron Koller (eds.), *Studies in Mishnaic Hebrew and Related Fields Proceedings of the Yale Symposium on Mishnaic Hebrew May 2014*, Jerusalem: The Academy of Hebrew Language, 2017, 59-91.

אליצור א' בר-אשר סיגל, "לשונות ספרות יהודיות בימי הביניים: הארמית של הזוהר כמקרה מבחן", בתוך "העברית והארמית בימי הביניים – עיונים בלשון ובחכמת הלשון", בעריכת אליצור א' בר-אשר סיגל ודורון יעקב, האקדמיה ללשון העברית.

1. הקדמה: השאלה המרכזית העומדת לביור

סעיף 4 בחוק הלאום קובע כי "עברית היא שפת המדינה" (סעיף א). לצד זה נאמר בסעיף (ב) כי "לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה; הסדרת השימוש בשפה הערבית במוסדות ממלכתיים או בפניהם תהיה בחוק". סעיף זה, כפי שמעידים על כך תומכיו,¹ נועד להנמיך את מעמדה של השפה

---

¹ הרצון להנמיך את מעמדה של הערבית נאמר במפורש על ידי הלוביסטיים שביקשו לקדם את חקיקת חוק הלאום. כך, למשל, נאמר במפורש במסמך שיצא במכון בגין למשפט וציונות: "הצעת החוק שמכתירה רק את השפה העברית כבעלת מעמד הבכורה של שפת המדינה, ומתן מעמד מיוחד לשפה הערבית, יוצר מדרג שמדגיש את

הערבית – להעמידה בדרגה נמוכה יותר ביחס לשפה העברית, שפת הלאום של אזרחי ישראל היהודים. הנמכת המעמד של הערבית היא פועל יוצא מהעובדה שעד לחקיקת חוק הלאום, העברית והערבית היו שוות ערך כשפות הרשמיות בחוק הישראלי. השוויון במעמד בין שתי השפות התמסד בסימן 82 לדבר המלך במועצה על ארץ ישראל 1241-1222 שקבע את מעמדה של השפה הערבית כשפה רשמית לצד העברית והאנגלית. סימן 82 אומץ לתוך המשפט הישראלי דרך פקודת סדרי שלטון ומשפט, התש"ח/1948, שהותירה בעינה את כל החקיקה המנדטורית, לצד מספר ביטולי חקיקה, ואחד מאותם הביטולים הוא סעיף 15(ב) לפקודה, שביטל כל הוראת חוק הדורשת את השימוש באנגלית. הביטול המפורש של מעמדה של האנגלית, העיד על כוונה מפורשת להותיר את הערבית כשוות מעמד לעברית. לאור זאת, סעיף השפה בחוק הלאום (סעיף 4) לא שינה את מעמדה של השפה העברית, אלא רק הגמיש את מעמדה של הערבית.

בחוות הדעת הזאת אני מבקש להבין את פעולת ההנמכה של המחוקקים. לעיין בסיבות שהוזכרו לצורך להנמיך את מעמדה של שפה אחת מבין השתיים, ולבחון האם הנימוקים הללו תקפים. אבקש לטעון, שאין כל יסוד עובדתי לנימוקים שהובילו את המחוקק להנמכת הערבית. כפי שאבקש להראות, החוק לא נועד להגביה את מעמדה של העברית, אלא הוא ביקש להנמיך את רעותה הערבית. לפיכך, בהיעדר הצדקה סבירה דומה שמתגלה שלמעשה השינוי בחוק חושף את הרצון לדרג את אזרחי ישראל העומד ביסוד החוק כולו, רצון שהוא במהותו גזעני ובלדני.

אני מבקש לחדד כבר בראשית הדברים, שלשפות אין מעמד אונטולוגי עצמאי: הן אינן קיימות כישויות מופשטות, וכל הווייתן תלויה בדוברים שלהן. לפיכך כל קביעה של מדיניות בנוגע ל"שפה", הרי שהיא נוגעת במישרין לדוברים ולדוברות שלה ומשפיעה עליהם.

2. הנימוקים לסעיף השפה בחוק הלאום ותקפותם

סעיף זה מבקש להתחקות על המניעים של המחוקק: לשם מה הוא נדרש לשנות את מעמדה של הערבית ולקבוע מסמרות שאין שתי השפות שוות ערך.

ניירות העמדה השונים, והדיונים בישיבות של הוועדה המשותפת לוועדת הכנסת ולוועדת החוקה, חוק ומשפט לדיון בהצעת "חוק יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי", מעידים שהמניע לשינוי במעמד הערבית היה אחד:

בכמה דיונים שבאו לפתחו של בית המשפט העליון, בשלושת העשורים האחרונים, נדרש בית המשפט לשאלה האם במרחבים ציבוריים צריכה העברית להיות לבד או שמא אפשר להתיר² או

צביונה של מדינת ישראל כמדינה יהודית" (חגי ויניצקי ושואל שארף "הצעת חוק-יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי" עמ' 41, הדגשה שלי).

² ע"א 294.91 חברת קדישא גחשא "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום, פ"ד מו (2) 22. בדיון נבחנה הבקשה לחרוט את שמה של מנוחה באותיות לועזיות. כך גם ב- ע"א 92/105 ראם מהנדסים קבלנים בע"מ נ' עיריית נצרת עילית, פ"ד 85, נדונה הזכות שבהודעות פרטיות, הרוב של ההודעה יהיה כתוב בשפה שאיננה עברית.

לחייב³ כתיבה בשפה אחרת לצד העברית. בדיונים הללו, ההנחה של חלק מהשופטים בבית המשפט העליון (במיוחד השופט אהרן ברק) הייתה שמעמדה של העברית כשפת הלאום היהודי בארץ ישראל אכן עשוי להצדיק אכיפה של בלעדיותה – כלומר שתופיע לבד. לפיכך, השאלה שנדונה בבית המשפט הייתה האם יש זכות קיום לשפה אחרת, שאיננה עברית, לצד העברית משיקולים הנוגעים לזכויות הפרט, כפי שהם נגזרים מחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. לפי זה, הואיל והמעמד המיוחד של העברית לא נקבע כחוק יסוד, נדרשו המחוקקים לבסס את ייחודה של העברית בחוק יסוד, ובכך לאפשר את בלעדיותה. בנימוקים השונים שהוזכרו לסעיף המדובר בחוק, מדובר על "האינטרס של העברית" או על "הערך החוקתי של העברית", לעומת הערכים המשתקפים ב"כבוד האדם" וב"זכות לחופש הביטוי".⁴ ניגוד הערכים המדובר מבהיר שהמטרה ב"הנמכת העברית" היא כדי לאפשר את בלעדיותה של העברית, במקום שהערכים האחרים מונעים זאת ממנה. כפי שכבר הערתי בראשית הדברים, "העברית" ו"העברית" אינן ישויות עצמאיות, שכן קיומן תלוי בדוברים שלהן. ממילא החוק שבא לעצב את ה"ערך החוקתי של העברית" מבקש, בפועל, לטפל ב"ערך החוקתי של השפה שבה מדברים קבוצת האזרחים דוברי העברית". על פי זה, חוק הלאום נועד להנכיח ערך המתייחס לקבוצה מסוימת של אזרחים בחברה, כנגד זכויות אחרות של כלל האזרחים, זכויות שאינן מבדילות ביניהם על פי השפה שבה הם מדברים.

בדברים הבאים אני מבקש להעריך ולבחון את תקפותה של הנחת היסוד העומדת ברקע לחקיקת החוק: מעמדה של העברית כשפת הלאום היהודי בארץ ישראל מחייב את בלעדיותה – שרק היא תהיה השפה הרשמית של המדינה. הרושם המתקבל מחוק הלאום, שהמחוקק מבקש לייצר אנלוגיה בין שפה לבין דגל: כשם שלמדינה יש דגל אחד, כך אמורה להיות למדינת לאום רק שפה רשמית אחת, ושרק בקיומה של בלעדיות מתאפשרת ההכרה שמדינת ישראל היא מדינת הלאום

³ בג"צ 4112/99 עדאלה ואח' נ' עיריית תל-אביב-יפו ואח', פ"ד נו (5) 393. בדיון נבחנה הדרישה לחייב עיריות אשר בתחומיהן מיעוט ערבי בן 6% ומעלה, לשלט את כל הרחובות הצדדיים ברחבי העיר גם בשפה הערבית.

⁴ כך למשל נאמר במפורש במסמך שיצא במכון בגין למשפט וציונות:

"בשני פסקי-הדין [=קסטנבאום וראם, אבא"ס] נסוג האינטרס של השפה העברית בפני הזכות לכבוד האדם והזכות לחופש הביטוי. בשני המקרים השפה העברית נחשבה לערך חלש יותר. עיגון חוקתי של מעמד השפה העברית יעמידה בהתמודדות שווה מול ערכים חוקתיים אחרים וייווצר האיזון הנדרש ביחס לאחד מערכי הזהות הלאומית המרכזיים במדינת ישראל" (חגי ויניצקי ושאל שארף "הצעת חוק-יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי" עמ' 42).

על דברים דומים חזר ד"ר חגי ויניצקי, יו"ר המכון למשפט וציונות, בדיונים של הוועדה המשותפת לוועדת הכנסת ולוועדת החוקה, חוק ומשפט לדיון בהצעת חוק יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי:

"בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, כמו בחוק נוסף, צריך להסדיר במפורש גם את שאר הדברים. שם בית-המשפט העליון כבר עשה את זה כעניין של פרשנות. כבוד האדם ובחופש הביטוי, הרי כבר גזרו את זה מזמן. דרך אגב, בפסקי דין כשהעמידו את כבוד האדם או את חופש הביטוי מול השפה העברית, פסק דין קסטנבאום הידוע, הם ניצחו, כבוד האדם וחופש הביטוי, למרות שהם לא כתובים במפורש בחוקי היסוד, כפרשנות לכבוד האדם - - הם ניצחו את השפה העברית מהסיבה שהיא לא היתה עד היום ערך חוקתי. עד היום היא עדיין באיזשהו חוק מנדטורי" (עמוד 43 לפרוטוקול מס' 2 מישיבת הוועדה (פ/1989/20) יום שני, כ"ז באלול התשע"ז (18 בספטמבר 2017), שעה 12:45)

של העם היהודי. כדי לבחון את התקפות של הנחת היסוד הזאת עלינו לענות על השאלה הבאה:
האם ערך תרבותי חברתי של שפה, אכן, נקבע על ידי בלעדיות?

כדי להתמודד עם שאלה מעין זו אנחנו נדרשים לברר תחלה באלו אופנים נקבע ערכה התרבותי של שפה. התחום המדעי שחוקר את הנושא הזה הוא הסוציו-בלשנות. זהו תחום בבלשנות החוקר את הזיקה שבין עובדות לשוניות ותופעות חברתיות. למשל, בודקים כיצד אפשר לזהות את מעמדה הסוציו-אקונומי של דוברת על פי רכיבים שונים בשפה שלה. לדוגמה, בהקשר של קהילת דוברי העברית, במשך עשורים רבים הגייה שהבחינה בין העיצור חי"ת לעיצור כ"ף, ובין עי"ן לאל"ף סימנה על פי רוב את הרקע הגאוגרפי של הדוברים, ואף נטתה לציין את הרקע הסוציו-אקונומי שלהם (ויעידו על כך מערכוני הבידור, מעין אלו של ה"גשש החיזור" שהבליטו ואף הגזימו את הגיית החי"ת והעי"ן, כדי לסמן את המעמד הסוציו-אקונומי של הדמות).

בהקשר של הדיון שלנו, מאז עבודתו של פרגוסון בשנות החמישים,⁵ החלו סוציו-בלשנים לבחון את תופעת הדיגלוסיה: מצב עניינים שבו לקהילה מסוימת יש יותר משפה אחת או יותר ממערכת דקדוקית אחת. החוקרות והחוקרים מבקשים לבחון מה אפשר ללמוד מאופני השימוש בשפות השונות על הערכים החברתיים של אותה הקהילה. למשל בהיסטוריה של אירופה בסביבות שבהן דיברו שפות רומניות, הדיבור היומיומי היה בניבים המקומיים (איטלקית, צרפתית, רומנית או ספרדית), אך התקשורת הדתית והחברתית התממשה בעזרת שפה אחרת: הלטינית. פרגוסון טען שיש לקטלג את השפות שבשימוש לשפה הגבוהה (H) ולשפה הנמוכה (L), ושלמעשה בכוח הבחירות הלשוניות בין מערכות הלשון המתחרות לשקף מהם ההקשרים המוגבהים מבחינה תרבותית (אלו שבהם משתמשים ב-H) ומהם ההקשרים הנמוכים (אלו שמשמשים ב-L).

חוקרי תולדותיה של העברית, מאז העדויות הראשונות שיש לנו עליה ועד לעצם היום הזה, הוכיחו שלמעשה מאז ומתמיד היא הייתה במצב דיגלוסי.⁶ די לנו להסתובב באתרים הארכיאולוגיים הפזורים ברחבי הארץ ולהביט בפסיפסים של בתי הכנסת הראשונים שהיו אי פעם כדי לראות שהעברית מעולם לא עמדה לבד, מאז שיש לנו תיעוד היא תמיד נכתבה לצד שפות אחרות. כך היא הייתה בשימוש לצד היוונית והארמית בימי הבית השני ובמאות שלאחריו,⁷ כפי שבא לידי ביטוי גם בכתביהם של אנשי מרד בר-כוכבא ששלוש השפות הללו שימשו באופן פעיל

⁵ Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325-340

⁶ דוד טנא, למשל, טען שיש לחלק התקופות השונות של העברית בעזרת היחסים הדיגלוסיים השונים שהעברית הייתה מצויה בהם (דוד טנא, "לעניין אחדותה ההיסטורית של העברית וחלוקתה לתקופות", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 101-155).

⁷ ראו סטיבן ד' פראד, "עירוב לשונות ורב-לשוניות בארץ ישראל בעת העתיקה: ממצאים ספרותיים ואפיגרפיים", לשוננו עג (תשע"א), עמ' 273-307.

ביניהם. לאחר מיכן בפזורה היהודית, העברית הייתה בשימושים שונים לצד השפות המקומיות שהיו במרחבים הגאוגרפיים שלהם, והם שכוננו את הניבים המכונים "לשונות היהודים".⁸

לאור זאת, חובה עלינו לשאול את השאלה הזאת: האם העובדה שהשפה העברית לא הייתה במצב של שימוש בלעדי מעולם – כלומר שמאז ומתמיד היא תפקדה הן במרחבים הציבוריים הן במרחבים הפרטיים לצד שפות אחרות – פגעה במעמדה המיוחד והמורם של העברית ביחס לשפות אחרות? דומני שהתשובה לכך היא כמעט טריוויאלית, ושאינן אנו נדרשים לחוות דעת של מומחה כדי לדעת שהתשובה לשאלה הזאת היא שלילית. העברית הייתה בכל שנותיה השפה המוגבהת של העם היהודי, שפת הקודש, ושפת התרבות לקהילה ולחברה היהודית. ערכן של השפות, מתקבל לא מתוך בדידות ומחיקה של השפות שלצדן, אלא הוא נקבע ממקומן בתרבות ומהקשרים שהדוברים משתמשים בהן. יהודים לכל אורך שנות הגלות ראו בעברית כשפת הקודש, כשפת התרבות המוגבהת, וערכה הלאומי והמסורתי נשמר גבוה ורם-ערך חרף העובדה שלא שימשה לבד.

אני מבקש להבהיר: אינני טוען העברית והעברית מצויות כעת במצב של דיגלוסיה בכלל החברה בישראל (אף שבחלקים ממנה, הן בין האזרחים הערביים הן בין האזרחים היהודים דיגלוסיה מעין זו אכן שוררת). כל שביקשתי להראות מתופעת הדיגלוסיה הוא שקיומן של שתי שפות זו לצד זו, אינו פוגע כלל בערך החברתי המוענק לשפה כלשהי. במילים אחרות, שכוחה של העברית איתן למדיי, גם בשעה שהיא מופיעה במרחב הציבורי לצד שפות אחרות - זאת בניגוד להנחה שהניעה את החקיקה של חוק הלאום.

עולה אפוא, שאין כל סעד וסמך להנחת היסוד שעליה השתיתו המחוקקים של חוק הלאום את השינוי במעמדה של הערבית, וטעות הייתה בידי אלו שהניעו אותם לחוקק את הסעיף בחוק הנוגע לשפה הרשמית של מדינת ישראל. הטענה שאי אפשר לשתי שפות שישמשו יחד במרחב הציבורי, כפי שאמור היה להיות כל עוד פקודת המלך שררה, ושמצב עניינים שכזה פגע בערך הלאומי והתרבותי של השפה העברית, נשענים על תיאור מסולף. העברית מאז ומתמיד הייתה בעלת ערך לאומי רב על אף עמידתה לצד שפות אחרות, וקיומה כשפה הרשמית לצד שפה רשמית אחרת במדינת ישראל – רעותה הערבית – מעולם לא פגע במעמדה המוגבה והעליון כשפת התרבות הלאומית היהודית.

העובדה שהטענה שעמדה ביסוד הנימוקים לחוק הלאום משוללת כל יסוד היסטורי, עובדתי ותרבותי מחדדת את ההבנה שלחוק הייתה מטרה אחת ומטרה אחת בלבד – להנמיך את הערבית,

---

⁸ ראו, בין השאר, דוד טנא, "השוואת הלשונות וידיעת הלשון באיזור הדיבור הערבי במאות ה' והי"א למניין המקובל", בתוך "מחקרי לשון" מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה בעריכת מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא, גב"ע צרפתי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 237-287; חיים רבין, "תקופותיה של הלשון העברית", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 27-35.

להשפיל אותה ולהקטין את ערכה. כוונת המחוקק הייתה, הלכה למעשה, לבצע אקט פוליטי-בלשני, הפוגע בשפה הערבית על מנת להנמיך את מעמדם של דובריה.

אבקש להוסיף ולחדד: סעיף השפה בחוק הלאום מקרין על החוק כולו. בעוד שאזרחי ישראל הערבים נעדרים מלשון החוק, שכן אין הם נוכחים במרחב המוגדר בו, ואין להם היסטוריה המוזכרת בו, הרי שהסעיף המדובר בחוק מנכיח את היעדרותם, וחושף את המהות של החוק: הנמכת מעמדם של אזרחי ישראל הערבים. כלומר מדובר בחוק יסוד שמטרתו, שאיננה כל כך נסתרת, היא אחת: יצירת היררכיה בין אזרחי המדינה על פי הבדל גזעי ביניהם.

3. שלושה עניינים נלווים

התפיסה כי החברה הישראלית חייבת להיות מונוליטית ושכל אנשיה צריכים לדבר שפה אחת ודברים אחדים, היא משמרת ואף ממחזרת רעיונות שרווחו בהיסטוריה של הציונות. רעיונות שהיבטים שונים שלהם, או שהיו נכונים לשעתם ואינם רלוונטיים עוד, או שהתבררה הסכנה הטמונה בהם. ואבהיר את דבריי בסעיפים הבאים.

לכאורה, יהיה מי שיטען ש"המאבק למען בלעדיותה של העברית" ממשיך מסורות שהחלה בתקופת התחייה של העברית בארץ ישראל: מיד לאחר ההחלטה של המנדט הבריטי כי העברית תהיה אחת משלוש הלשונות הרשמיות, היה חשש כן ואמיתי בתנועה הציונית שההחלטה לא תמומש בפועל. בשל כך, ארגונים שונים פעלו בשני מישורים: הראשון, בא לידי ביטוי בהקפדה על כך שהבריטים יכתבו כל מסמך גם בעברית; ולצד זה התקיים מאבק פנים-יהודי שבמרחב הציבורי, בעיקר בתל-אביב, יקפידו על כתיבה בעברית ולא יכתבו שלטים בגרמנית ובשפות אחרות.

כך, ארגונים שונים וביניהם "איגוד להשלטת העברית", "הוועד הציבורי להגנת הלשון העברית", "גדוד מגיני השפה" ואחרים נאבקו על הזכות לשימוש בעברית כנגד המנדט הבריטי, וחייבו את השימוש הבלעדי בעברית בין התושבים העבריים. עיון בנימוקים שלהם מאותה העת, מלמד שלמעשה הם זהים לנימוקים השגורים כיום נגד השימוש בשפות זרות במרחב הציבורי (אם כי כמובן הם לא התנגדו לשימוש בערבית במרחב הציבורי, שכן הזכות לשימוש בערבית הייתה זהה לזכות השימוש בעברית). לאור זאת, אפשר היה להעלות על הדעת שהמצדדים בסעיף המדובר בחוק הלאום, מבקשים לשמר את האתוס הציוני, אלא שמצב העניינים שונה לחלוטין. באותה העת, היה חשש ממשי שהעברית לא תהפוך לשפת דיבור, ושיהודים מארצות מוצא שונות לא יבחרו בשפה העברית כשפת השימוש היום-יומית וכשפת הלאום. כפי שיצוין להלן, חשש מעין זה איננו רלוונטי עוד, ולמעשה הוא מחזור של טענות בסביבת זמן שאיננה הולמת אותן.⁹

⁹ להצגה מקיפה של "המאבק למען העברית" בתקופת המנדט הבריטי ראו יעל רשף, העברית בתקופת המנדט הבריטי, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשע"ו, עמ' 18-31.

זאת ועוד, הדרישה לאחידות לשונית רווחה במדיניות כור ההיתוך שהניעה מהלכים מרובים במערכות החינוך האזרחיות והצבאיות של יצירת "נוסח אחיד", "תרבות אחידה" ו"שפה אחת". מאז, החברה הישראלית הבינה שגיוון וריבוי תרבותי (כדוגמת השפה) מעשירים ומרחיבים את החברה. מעבר לכך שהם מעניקים את הכבוד הראוי לפרט ולעולמו, הם גם מעשירים את אפשרויות החשיפה לאתר ולשונה וההכרה ברב-תרבותיות מעניקה בסיס איתן לחברה בריאה ודמוקרטית. מהלכים תרבותיים מעין אלו באים לידי ביטוי בשיח הציבורי (זה למשל היה הדגש בטקס הממלכתי הרשמי שפתח את חגיגות שנת ה-70 של מדינת ישראל), והערך הרב המוענק למחקר של לשונות היהודיים וספרויותיהם, מתוך רצון לחגוג ולפאר את הגיוון שממנו נרקמה החברה הישראלית בת ימינו (כך למשל יינתן השנה פרס ישראל בתחום הזה). במידה רבה ההחלטה של המחוקק לחזור לתרבות של בלעדיות, והנמכה של ערכה של שפה כלשהי משיגה אותנו אחורה מבחינת היכולת שלנו לראות בערך הקיים בגיוון הלשוני והתרבותי של המצוי במדינה ובחברה אחת. (זאת, כמובן, מתוך הנחה שרואים באזרחי ישראל הערבים שותפים בחברה הישראלית).

לסיום, אני מבקש לציין שהתפיסה שהלאומיות הישראלית דורשת בלעדיות ומחיקה, או לפחות הנמכה, של התרבות הערבית היא תפיסה חדשה בתולדותיה של התנועה הציונית. הדוגמה המובהקת שמעידה על רוח אחרת היא הספרייה הלאומית (שקמה תחת השם "בית הספרים הלאומיים"). הספרייה נפתחה בשנת 1892 (בשם "מדרש אברבנאל" - 400 שנה מגירוש ספרד - והתשובה היהודית הציונית לו), וכבר בשנת 1924, הוחלט שהספרייה תמקד בספרים בשתי שפות: העברית והערבית. לשם כך נרכש אוצר הספרים בערבית של האוריינטליסט יצחק גולדציהר מבודפסט. מתוך הבנה של המרחב שבו התנועה הציונית מתנהלת, התפיסה שרווחה הייתה שאסור שהלאומיות הישראלית תמחק את הלאום האחר שבמרחב. נטען שההפך הוא הנכון, כלומר שהתנועה הציונית חייבת להשקיע משאבים בהעשרת הידע שלנו על שתי מסורות התרבותיות הללו ושמעורבות אינטלקטואלית ותרבותית תייצר גשרים בין העמים. אנחנו רואים אפוא מוסד לאומי מובהק, שנתן ערך שווה למסורת התרבותית העברית ולמסורת התרבותית הערבית. יצוין שלטקס שבו פתחו את המדור הערבי הגיע ויצמן במיוחד, ודמויות מרכזיות בהסתדרות הציונית היו מעורבות בהקמת המפעל הזה.¹⁰

4. "מצבה" של העברית

¹⁰ ראו קרית ספר, כרך 3 (1924).

בסעיף הזה אני מבקש לחדד את העובדה שסעיף השפה בחוק הלאם לא נועד להגביה את ערכה של העברית, וממילא, בהמשך לדברים בסעיפים הקודמים, ברור מעבר לכל ספק שהוא מבקש להנמיך את המעמד של הערבית.

לכאורה, אפשר היה להעלות על הדעת, שלדעת המחוקקים, העברית עצמה מצויה במצוקה כלשהי, ושנדרש לחזק את רפיונה בעזרת קשירת כתרים חוקתיים המבקשים לשים דגש מיוחד עליה. לעתים קולות הטוענים למצוקה מעין זו נשמעים בתלונות החוזרות ונשנות ש"הנוער כבר לא יודע עברית" או ש"האנגלית משתלטת על חיינו". לו, אכן, זה היה מצב העניינים, הרי שאפשר היה לשער שהמחוקק לא בא לבסס את יחסה של העברית כלפי הערבית, אלא שהמוקד והמטרה של החקיקה נועדו לחזק את העברית ביחס לה עצמה. ברם, דומה שברור לכול שלא אלו היו הנימוקים, שכן אילו אכן אלו היו הנימוקים הרי שאין להם על מה להישען. למעשה, אם אפשר לדבר על שפה כישות אונטולוגית עצמאית, הרי שהעברית מצויה במצב שלא היה טוב כמותו מאז ימי הבית הראשון. אבהיר את דבריי בקצרה.

החייאת הדיבור בשפה העברית בשלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים דרשה מעבר משימוש ספרותי פאסיבי בעברית, לצד שימוש אקטיבי בשפות הפזורה – לשימוש דומיננטי בעברית בכל אמצעי התקשורת האפשריים. החייאת הדיבור בעברית דרשה שימוש בדקדוק של העברית הקלאסית, לצד גיוס עצום של מילים חדשות לשם התאמת השפה העברית לצרכי העולם המודרני. אימוץ פעיל של הדקדוקים הקלאסיים התאפשר בעיקר בתחום הדקדוק של הצורות (המורפולוגיה). לדעת בלשנים רבים, התחום של הצורות הוא הגרעין המרכזי של הזהות של השפות, הוא הקשה ביותר לשינוי¹¹ ושפות של משפחות (בתת-הדיסציפלינה של הבלשנות המשווה ההיסטורית) מזהות בראש ובראשונה בעזרת הדמיון והקרבה במורפולוגיה של השפה. לאור הדברים הללו חשובה הקביעה העובדתית שבתחום הזה, העברית "השלימה" את החייאתה. אין, ולו צורן פרודוקטיבי אחד, זר במערכת המורפולוגית של העברית החדשה. בכל גילוייה יש אך ורק צורנים שמיים קלאסיים המצויים בלשון המקורות. העובדות האמפיריות מעידות באופן מובהק שהעברית היא שפת האם המובהקת של הילדים הישראלים כיום, ומערכות הלשוניות המניעות את הדקדוק של השפה הן עבריות באופן מוחלט וחדירות זרות באזורי הדקדוק הללו נעלמו מן העולם.

אפילו בתחום אוצר המילים, המחקר עמד על כך שהציבור הרחב נוטה לאמץ, על פי רוב, בתוך תקופה של שנים ספורות את החלופה העברית (כדוגמת "סוללה" תמורת "בטריאה"), ובדיקה סטטיסטית משווה מלמדת על ירידה במספר המילים הלועזיות בשיח העברי לאורך השנים. אציין

---

¹¹ זו הדעה המקובלת מאז עבודתו המונומנטלית של אוריאל ויינריך של מגע בין שפות (Weinreich, Uriel). *Languages in contact: Findings and problems*. New York: Linguistic Circle of New York, (1953)

גם, שחוקרים אחרים, אף ביססו את הטענה שמבחינה סוציו-בלשנית, העברית איננה מצויה בסיכון, ושמעמדה איתן משהיה אי פעם.¹²

עיון בדיונים הציבוריים על חוק הלאום מעיד שאכן המניע להנמכת הערבית, לא נגע למצב העברית, אלא נועד בראש ובראשונה להגדיר היררכיה בין העברית לערבית, לסמן את האחת בתור שפת עילית, ולמסד את פחיתותה של הערבית ביחס לעברית.

5. דברי חתימה

כפי שראינו לעיל המחוקק ביקש במפורש להנמיך את מעמדה של הערבית. מעבר לכך, בחוות הדעת הזאת ביקשתי להראות שהעברית איננה בסכנה, לא מבחינה לשונית, ולא מבחינה ערכית. מטרת החוק היא אפוא, לא להגביה את מעמדה של העברית, אלא החוק הזה מעוניין להנמיך את רעותה הערבית. יתר על כן, מכיוון שמאז סוף המאה התשע-עשרה (מאז ימיהם של "המדקדקים הצעירים") איש אינו חושב שלשפות יש מעמד אונטולוגי עצמאי, וממילא השפה נתפסת אך ורק כמימוש של הכושר הקוגניטיבי של דובריה, הרי שקשה שלא לראות בסעיף החוק המדובר פעולה חוקית המבקשת להנמיך את מעמדם של דובריה של הערבית.

החוק הזה מניח הן בחלקיו הגלויים (סעיף השפה) הן בשאר חלקיו (שבהם מי שאינו שייך ללאום היהודי נעדר) שערכים לאומיים גבוהים מתקיימים רק בהיעדר שותפים, או לפחות בשרטוט חד של ההיררכיה ביניהם. דברים אלו מזכירים לי את המדרש בתלמוד הבבלי (מסכת חולין ס ע"ב), שבהם ר' שמעון בן עזאי שואל מדוע בתיאור של בריאת העולם נאמר בהתחלה שהיו שני מאורות גדולים – השמש והירח ("ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים", בראשית א ט"ז) ולאחר מכן, הפסוק המקראי מתואר שהם שונים בגודלם: ה"מאור הגדול" – השמש, ו"המאור הקטן" – הירח. לפתרון הסתירה בין הפוסקים, מספר בן עזאי שבהתחלה הירח והשמש היו שווי גודל, אלא שאז התלונן הירח לבורא העולם ואמר:

"ריבונו של עולם, אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד".

הירח, סבר שגדולה יכולה להתקיים רק בהיררכיה, וממילא ציפה שרק הוא יישאר בגודלו. המדרש מספר שהאל בחר להעניש את הירח, על כך שפקפק בהגיון של התכנון האלוהי, על פיו גדולה ומלכות אינם מחייבים היררכיה, והמדרש מספר:

"אמר לה הקדוש ברוך הוא: 'לכי ומעטי את עצמך!'".¹³

הירח, על פי המדרש הזה, נענש על כך, שסבר שגדולה דורשת בלעדיות בכתר והיררכיה מוסדרת. אין זה ראוי, לטעמי, שתפיסה מעין זו, המבקשת בלעדיות בכל המרחבים הציבוריים, ומשתמשת בחוק כדי לייצר היררכיה בין האזרחים, תבוא לידי ביטוי בחוק יסוד של מדינת ישראל. עלינו

¹² ראו למשל ברנרד דבר ספולסקי, "האם העברית לשון בסיכון?", הד האולפן החדש גיליון 100 (תשע"ג).

¹³ בלשון חז"ל, המין הדקדוקי של "ירח" היה נקבה.

להסיר מאתנו עמדה המחזקת את הערכים הלאומיים מתוך הנמכת הלאום האחר, שכן שורשיה של תפיסה זו כרוכים בהנחות גזעניות.

על החתום:

פרופ' אליצור א' בר-אשר סיגל